تاھىر بىن ئاشۇر

ئىسلام شەرىئىتىنىڭ غايە-مەقسەتلىرى[1]

ئەربچىدىن ئېقىن تەرجىمىسى

(1)

مۇقەددىمە

بۇ كىتابنى يېزىشتىن مەقسىتىم: دىندا فىقھشۇناس بولۇپ يېتىشىپ چىققانلارغا ماياك، خىلمۇخىل كۆز-قاراشلار ئوتتۇرىغا چىققاندا ۋە ئوخشىمىغان دەۋرلەردە ئۆزئارا ئىختىلاپلىشىپ قالغان چاغدا مۇراجىئەت قىلىدىغان مەنبە، باشقا-باشقا ئەللەردىكى فىقھشۇناسلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىختىلاپنى ئازايتىشقا ۋاستە، تەپرىقىچىلىق ئۇچقۇنلىرى ئەتراپقا يامرىغاندا ئوخشىمىغان قاراشلارنىڭ بىرىنى يەنە بىرىدىن كۈچلەندۈرۈشتە فىقھشۇناسلارنىڭ ئەگەشكۈچىلىرىنىڭ ئىنساپ قىلىشىغا جۈرئەت بولۇشى ئۈچۈن ئىسلام شەرىئىتىنىڭ مەقسەتلىرى ئىچىدىن چوڭ تېمىلارنى يورۇتۇپ، ئەينەن ئەكىس ئەتتۈرۈپ بېرىش ھەمدە شۇ مەقسەتلەرنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشنىڭ دەلىل-پاكىتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتۇر. بۇنىڭ نەتىجىسىدە فىقھشۇناس بولۇشتىكى مەقسەت، مۇسۇلمانلارنىڭ ھاياتىدا يېڭىلىقلار مەيدانغا كېلىپ، يېڭى ھادىسىلەر كۆپەيگەن چاغدا ئۇلارنىڭ ئۆتكۈنچى مەنپەئەتلىرىنى شەرىئەتتە كۆرسىتىلگەن يول بىلەن ھەل قىلىش ھەمدە مەزھەبلەر ئارا تالاش-

---

(1) تەھرىر ئىلاۋىسى: ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن! ئىلىم ئەھلىگە ئايانكى، بىلىپ تۇرۇپ قىلىغان ھەرقانداق سۆز ۋە ھەرىكەتنىڭ بىر مەقسىدى بولىدۇ. مەسىلىگە بارلىق مەخلۇقاتنىڭ مۇقەددەس ئىجاتكارى ئۇلۇغ ئاللاھنىڭ كالامى نوقتىئىنەزىرى بويىچە قارىغاندا ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ ئەلبەتتە بىر مەقسىدىنىڭ بارلىقى ئاشكارا. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قۇرئاندا بايان قىلغان ھۆكۈملەرنى ئىزاھلاشقا ئۆتۈشتىن ئىلگىرى بەزى مېتودىكىلىق قۇراللارنى بەلگىلىۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ. بۇنىڭ ئەڭ مۇكەممەل ئاساسىنى شاتىبىينىڭ «مۇۋاپىقات» ناملىق ئەسىرىدە ئۇچرىتىمىز. مۇھىملىقى سەۋەبىدىن بولسا كېرەك يېقىندىن بويان بۇ ھەقتە مۇسۇلمانلار دۇنياسىدا نۇرغۇن ئەسەرلەر يېزىلىۋاتىدۇ. شۇ ۋەجىدىن بىز ژۇرنىلىمىزنىڭ ئالدىنقى سانىدا بۇ تېما بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىككى ئەسەر نەشر قىلغان ئىدۇق. ئەمدىلىكتە بۇ ساندىن باشلاپ يېڭى دەۋر ئىسلام قانۇنشۇناسلىقى ساھەسىدە كۆزگە كۆرۈنگەن مۇتەپەككۇرلاردىن تاھىر بىن ئاشۇرنىڭ «مەقاسىدۇششەرىئەتىل ئىسلامىييە» ناملىق ئەسىرىدىن مۇناسىۋەتلىك قىسىملارنى تەرجىمە قىلىپ ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىگە سۇنماقچىمىز. چۈنكى بۇ ئەسەر، ئىسلام دىنىنىڭ ئىبادەت ۋە قانۇنشۇناسلىق ساھەسىدە يېزىلغان كونا – يېڭى ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ مۇكەممەللىرىدىن بىرى ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇسلۇبى ئۆزگىچە ۋە ئۇقۇملىرى جەمئىيىتىمىز ئۈچۈن يېڭى ھېسابلىنىدىغان بۇ ئەسەرنى تەجىمە قىلىش ئارقىلىق ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە تونۇشتۇرۇشقا كۆڭۈل بۆلگەن تەرجىمە قىلغۇچى قېرىندىشىمىزغا كۆپ رەھمەت ئېيتىمىز.

تارتىشلار يۈز بېرىپ، ئوخشىمىغان مەزھەبلەر مۇنازىرىسىدە ئاشۇ ئۆلىمالار بەيگىگە چۈشكەن چاغدا ھەل قىلغۇچ قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئارقىلىق مۇسۇلمانلارنى قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش بولىدىكەن، مۇتەئەسسىپلىك قىلىشنى تاشلاپ، ھەقىقەتكە قايتىشتىن ئىبارەت بىر قايتا-قايتا تەكىتلەپ كېلىۋاتقان مەقسەت ئايدىڭ بولغۇسى.

مېنىڭ شەرئىي (يەنى قانۇنىي) مەسىلىلەردە ئىختىلاپلاشقۇچىلار ئوتتۇرىسىدا دەلىل كەلتۈرۈشتە قىيىنچىلىق تۇغۇلۇۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكىم بۇ كىتابنى يېزىشقا بەل باغلىشىمغا تۈرتكە بولدى. چۈنكى بۇلار تەكەببۇرلۇق قىلغۇچىنى باش ئەگدۈرەلەيدىغان، ئىككىلىنىپ قالغۇچىنىڭ يولىنى تېپىۋېلىشىغا ۋاستە بولالايدىغان ئەڭ زۆرۈر ياكى زۆرۈرگە يېقىن بولغان دەلىللەرگە تايانمايتتى. ئەمەلىيەتتە، ئەقلىيىزمچىلار ئۆزلىرىنىڭ لوگىكىلىق ۋە پەلسەپىۋىي دەلىل-پاكىتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇشتا زۆرۈر بولغان، رىئاللىقتا مەۋجۇت بولغان ۋە ئوبيېكتىپ پرىنسىپال دەلىللەرگە تايىنىدۇ، شۇنىڭ بىلەن كۆپچىلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا دەتالاش تېزلا ئاخىرلىشىپ، مۇنازىرە قىلىشقۇچىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر پىكىرگە كېلەلمەسلىك يوق بولىدۇ. مەن شەرىئەت ئۆلىمالىرىنى مۇشۇنداق قىلىشقا ئەڭ لايىق، كېيىنكىسىنى ئىلگىرىكىسىگە قارىغاندا كۆپ ياخشى، دەپ قارايمەن.

بەلكىم بىر قىسىم كىشىلەر قانۇنشۇناسلىق ئىلمىگە ئائىت مەسىلىلەردە بۇ مەقسەتنى بەك كۆپچىلاپ كېتىشنىڭ ئانچە ئەھمىيىتى يوق دەپ ئويلىشى مۇمكىن. لېكىن، شۇنداق ئادەم قانۇنشۇناسلىق ئىلمىدە چوڭقۇر ئىلمگە ئىگە بولغان ۋاقتىدا، قانۇنشۇناسلىق مەسىلىلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ تەتقىقاتچىلار ئوتتۇرىسىدا خىلمۇخىل بولىدىغانلىقىنى، شۇنداقلا فىقھىي ئەھكاملاردىكى خىلمۇخىللىققا ئەگىشىپ ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىغا ئائىت پرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭمۇ ئىزچىل تۈردە خىلمۇخىل بولىدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ يېتەلەيدۇ. ئەگەر خالىسىڭىز: ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى پرىنسىپال نەزەرىيەلەردە قانۇنشۇناسلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قەدىمدىن تارتىپ ئىختىلاپ مەۋجۇت بولۇپ كەلگەن، دېسىڭىزمۇ مەيلى. چۈنكى قانۇنشۇناسلىق ئىلمى فىقھىي ھۆكۈملەر توپلىنىپ ئىككى ئەسىرگە يېقىن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن توپلانغان بولغاچقا، ئىسلام قانۇنشۇناسلىرى قانۇنشۇناسلىقتىكى بۇ پرىنسىپال نەزەرىيەلەرنى ئاشۇ تارماق ھۆكۈملەرنىڭ سۈپەتلىرىدىن ئالغان. لېكىن بىر بۆلەك فىقھشۇناسلار ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى پرىنسىپال

نەزەرىيەلەرنى بىلىشتە سەل ئاجىزراق بولۇپ، بەيگىدە پىيادە ماڭغان ئادەمگە ئوخشايدۇ. فىقھشۇناسلىق بەيگىسىدە دۇلدۇلغا مىنىپ، مۇنازىرىگە چاقىرىلسا تۇنجى بولۇپ چۈشەلەيدىغانلار ئىنتايىن ئاز. شۇنىڭ ئۈچۈن قانۇنشۇناسلىق ئىلمى قەدىمدىن تارتىپ ھۆكۈمدە ئىختىلاپلاشقۇچىلار ئەڭ ئاخىرقى ھەل قىلغۇچ چەككە يېتەلەيدىغان دەرىجىدە بولماي كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى پىكىردە بىرلىككە كەلتۈرۈش ياكى ھېچبولمىغاندا كۆز-قاراشتا يېقىنلاشتۇرۇش قىيىن مەسىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

شۇنداقتىمۇ، قانۇنشۇناسلىق ئىلمىگە ئائىت كۆپ قىسىم مەسىلىلەردە شەرىئەتنىڭ ھېكمىتىنى ۋە ئۇچكى مەقسىتىنى قوللىنىش ئاساس قىلىنماستىن، قانۇنشۇناسلىقنىڭ قائىدە-پرىنسىپلىرىنى بىلىدىغان كىشىنى شۇ قائىدە-پرىنسىپلاردىن تارماق ھۆكۈملەرنى چىقىرىش ياكى قۇرئان ۋە ھەدىسلەرنىڭ تېكىستلىرى ئۇقتۇرۇپ بېرىدىغان سۈپەتلەرنى چىقىرىش قابىلىيىتىگە ئىگە قىلىدىغان قانۇنىيەتلەرنىڭ ۋاستىسى بىلەن شەرئىي ئەھكاملارنى قۇرئان ۋە ھەدىسنىڭ ئوچۇق تېكىستىدىن چىقىرىشنى ئاساس قىلىدۇ. قۇرئان ۋە ھەدىسلەرنىڭ تېكىستلىرى ئۇقتۇرۇپ بەرگەن ئاشۇ سۈپەتلەر شەرىئەت قانۇنلىرىنى يولغا قويۇشنىڭ تولۇقلىماق سەۋەبى قىلىنىشى، ئاندىن ئاشۇ تارماق ھۆكۈملەرنىڭ ھەممىسى قۇرئان ۋە ھەدىسنىڭ تېكىستلىرىدىن كۆزدە تۇتۇلغان مەنا - «تۈپ سەۋەب» (العلة) دەپ ئاتالغان سۈپەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، دېگەن قاراش بىلەن كۆپلىگەن تارماق ئەھكاملار ئاشۇ تېكىستلەرنىڭ كەلتۈرۈلۈش ئۇسۇلىغا قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىنىشى مۇمكىن.

تېخىمۇ يېقىنراق ئىبارە بىلەن ئالساق، ئاشۇ قائىدە-قانۇنىيەتلەر شۇ ئىلمىگە چوڭقۇر چۆككۈچىنى فىقھشۇناسلار ئىسلام قانۇنشۇناسلىقى ئىلمى بارلىققا كېلىشتىن بۇرۇن ئوتتۇرىغا قويغان تارماق ھۆكۈملەرنى كۈچلەندۈرۈش قابىلىيىتىگە ئىگە قىلىدۇ. بۇنداق بولغاندا فىقھشۇناسلار چىقارغان ئاشۇ تارماق ھۆكۈملەر شۇ قائىدە-قانۇنىيەتلەرنىڭ ۋاستىسى بىلەن ھەر قايسى مەزھەبنىڭ ئەگەشكۈچىلىرى ئىچىدىن قانۇنشۇناسلىق ئىلمى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ كۆڭۈللىرىدە مەقبۇل ھۆكۈملەرگە ئايلىنىدۇ. بۇ سۆزلەرنىڭ خۇلاسىسى شۇكى، يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى پرىنسىپال نەزەرىيەلەر ۋە تارماق ئەھكاملارنىڭ ھەممىسى قۇرئان ۋە ھەدىسلەرنىڭ قانۇنغا ئائىت تېكىستلىرىنىڭ يەككە ھالەتتىكى، توپلانغان ھالەتتىكى ۋە ئايرىم-ئايرىم ھالەتتىكى ئۇقتۇرۇپ بەرگەن مەنىلىرىگە

بىرىپ تاقىلىدۇ. نەتىجىدە بۇ سۆپەتلەر قانۇنشۇناسلىق ۋە فىقھشۇناسلىق ئىلمىدە تەتقىقات ئېلىپ بارغۇچى ئالىملارنىڭ چۈشەنچىسىنى ئەسلى ئەرەب تىلى ساھىبلىرىنىڭ چۈشەنچىسىگە يېقىنلاشتۇرىدۇ. مەسىلەن: «عموم» (ئومۇملاشتۇرۇپ قوللىنىش)، «إطلاق» (شەرتسىز قوللىنىش)، «نص» (ئايەت ۋە ھەدىسلەرنى ئەسلى نازىل قىلىنغان ۋە ئېيتىلغان مەقسەت بويىچە قوللىنىش)، «ظهور» (ئىبارىنىڭ يۈزەكى مەنىسىنى ئۇدۇل قوللىنىش) ۋە بۇلارنىڭ قارشى مەنىلىرىدىن ئىبارەت قۇرئان-ھەدىسنىڭ تېكىستلىرىنىڭ تەلەپلىرى ۋە پەرقلىرىدىكى مەسىلىلەرگە ئوخشاش. «تخصيص» (خاسلاشتۇرۇپ قوللىنىش)، «تقييد» (شەرتلىك قوللىنىش)، «تأويل» (يوشۇرۇن مەنىدە قوللىنىش)، «جمع» (بىر-بىرىگە زىتتەك كۆرۈنگەن دەلىللەرنى ئورتاقلاشتۇرۇپ قوللىنىش)، «ترجيح» (ئۆز-ئارا زىت دەلىللەرنى بىر-بىرىدىن كۈچلەندۈرۈپ قوللىنىش) ۋە شۇلارغا ئوخشاش دەلىللەردىن ئىبارەت ئىسلام قانۇنىغا ئائىت دەلىللەرنىڭ بىر-بىرىگە قارىمۇ-قارشى ھالەتتە كېلىشىدىكى مەسىلىلەرگە ئوخشاش. يۇقىرىدىكى ئۇقۇملارنىڭ ھەممىسىنىڭ تەسىرى مۇشۇ تېمىلارنى ئىسلام قانۇنچىلىقىنىڭ ئاساسلىق ھېكمىتىنى ھەمدە شەرىئەتنىڭ شەرئىي ئەھكاملاردىكى ئومۇمىي ۋە خۇسۇسىي مەقسەتلىرىنى بايان قىلىشتىن ئايرىم ھالەتتە تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بارغان چاغدا ئاشكارا بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن قانۇن تەتقىقاتچىلىقى ساھەسىدىكى ئۆلىمالار ئىسلامنىڭ قانۇنىغا ئائىت ئايەت-ھەدىسلەرنىڭ تېكىستلىرى ۋە شۇ تېكىستلەر ئۇقتۇرۇپ بەرگەن، قىياسىي (سېلىشتۇرما) ھۆكۈملەرنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ سەۋەبى بولغان مەنىلەر ئۈستىدە تەتقىقاتلار ئېلىپ باردى. يۇقىرى سەۋىيەدىكى فىقھى كىتابلىرىغا مۇراجىئەت قىلغان ئادەم قائىدە-قانۇنىيەتلەرنىڭ ۋەزىپىلىرىگە قارىغاندا ئىسلام قانۇنىنىڭ مەقسەتلىرىنىڭ كۆپرەك تىلغا ئېلىنغانلىقىنى ھېس قىلىپ يېتەلەيدۇ. ئەمما، قانۇنشۇناسلىق ئىلمىدە بۇنىڭدىن ھېچنەرسە تاپالمايدۇ. چۈنكى قانۇنشۇناسلىق ئىلمى ئىسلام قانۇنىنىڭ ئومۇمىي مەقسەتلىرىنى ئەمەس، بەلكى تۈرلۈك قانۇن-پەرمانلاردىكى ھەر قايسى تارماق ساھەلەرنىڭ باشلىرىدا تۇرىدىغان مەقسەتلەرنى تونۇشتۇرۇشنى نىشان قىلىدۇ.

بۇنىڭ ئارقىسىدا قانۇنشۇناسلىق ئىلمىگە ئائىت بىر قىسىم مەسىلىلەرگە ياكى مەكتەپلەردە ئۆگىتىلمەي تاشلىنىپ قالغان، ياكى ئۆگىتىشتىن زېرىكىپ قالغان بابلارنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىغا يوشۇرۇنغان سىرلار بار بولۇپ، بۇ سىرلار

قانۇنشۇناسلىق ئىلمى ھەققىدە تۈزۈلگەن كىتابلارنىڭ ئاخىرىسىدا سۈزۈلۈپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇئەللىپلەرمۇ بۇ سىرلارنى ناھايىتى زېرىكىش بىلەن، ئاران تەستە ئوتتۇرىغا قويىشىدۇ. يەنە شۇنىڭدەك، پەقەت ئۆز ۋەزىپىسىنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇشقا غەيرەت بېرىلگەن مۇدەررىسلەرلا ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ سىرلار مەقسەتلەر ئىلمىدە ئۆگەنسىمۇ، ئۆگەنمىسىمۇ بولىدىغان ئىختىيارىي بىر ئىش دەپ قارىلىپ، ناھايىتى غۇۋا ۋە ئۇنتۇلغان بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قېلىۋاتىدۇ. بۇلار بولسا ھۆكۈملەرنىڭ يولغا قويۇلۇشىدىكى ئەسلى مەنبەنىڭ يوللىرىدىكى مۇناسىۋەت ۋە ئىنچىكە كۆزىتىش تەتقىقاتى، ئومۇمىي مەنپەئەتلەر تەتقىقاتى، مۇتەۋاتىرلىق ۋە كەسكىنلىك بىلەن مەلۇم بولغان ھۆكۈملەر تەتقىقاتى، سەۋەب-نەتىجىلەر بىردەك بولغان ياكى باشقا-باشقا بولغان چاغدىكى شەرتسىز ھۆكۈمنى شەرتلىك ھۆكۈمگە بويسۇندۇرۇش تەتقىقاتلىرىدۇر.

ئىمام جۇۋەينىي «البرهان» ناملىق كىتابىنىڭ بېشىدا ئىسلام قانۇنشۇ-ناسلىقىدىكى پرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭ ئىچىگە كەسكىن بولمىغان دەلىللەرنىڭمۇ كىرگۈزۈلگەنلىكىنى ئاقلاپ مۇنداق دېگەن: «ئەگەر: «خەبەر ۋاھىد[2]» ھەدىسلەرنى دەلىل قىلىش ۋە قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىش ئارقىلىق ھۆكۈم چىقىرىشنىڭ تەپسىلاتى پەقەت ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ پرىنسىپال نەزەرىيەلىرىدىلا ئۇچرايدۇ. ھالبۇكى، بۇ خەبەر ۋاھىد ۋە قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىش كەسكىن دەلىل ئەمەس» دېيىلسە، بىز دەيمىزكى، ئىسلام قانۇنشۇناسلىق تەتقىقاتچىسىنىڭ ۋەزىپىسى بىرەر دەلىلگە ئەمەل قىلىش ۋاجىب بولغان ھالەتتىكى كەسكىن دەلىللەرنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىش. لېكىن خەبەر ۋاھىدلارغا تايىنىپ تۇرۇپ ۋە قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىپ چىقىرىلغان ھۆكۈملەرنىڭمۇ مەزمۇنى ئايدىڭلىشىپ، دەلىلگە باغلىنىشى ئۈچۈن بۇلارنىمۇ تىلغا ئالماي بولمايدۇ».

ئەمەلىيەتتە، بۇ ئاقلاش تولىمۇ ئاجىز سەۋەبتۇر. چۈنكى بىز ئالىملارنىڭ ئۇسۇلۇددىن (يەنى دىنىنىڭ ئاساسى پرىنسىپلىرى) ئىلمىدە قىلغىنىغا ئوخشاش، ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدا ئۆزلىرى توپلىغان پرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭ قارشىسىچە ماڭغانلارنى توختىتالايدىغان دەرىجىدە كەسكىن قائىدە-پرىنسىپلارنى

(2) خەبەر ۋاھىد– ھەدىسلەرنىڭ ئىچىدىن مەيلى رىۋايەتچىسى بىر بولسۇن ياكى كۆپ بولسۇن، مۇتەۋاتىر ۋە مەشھۇر ھەدىسلەرنىڭ شەرتىگە توشمىغان ھەدىسلەرنى «خەبەر ۋاھىد» ھەدىس دېيىلىدۇ. ئۇسۇلشۇناس ئۆلىمالارنىڭ قارىشىدا بۇنداق ھەدىسلەر ئۇقتۇرغان مەنا «كەسكىن ئەمەس» دەپ قارىلىدۇ. -ت.

توپلىغانلىقىنى كۆرىمىزۇق. بەلكى، بىز قانۇنشۇناس ئۆلىمالار ئوتتۇرىغا قويغان كەسكىن ھۆكۈملەرنى پەقەت «دىنىنى قوغداش، جانىنى قوغداش، ئەقلىنى قوغداش، نەسەبىنى قوغداش، مالنى قوغداش ۋە يۈز-ئابروينى قوغداش»تىن ئىبارەت ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ كەسكىن مەجبۇرىيىتى بولغان بىر قانچە زۆرۈرىيەت دەپ بايان قىلغىنىغا ئوخشاش ئىنتايىن كەمدىن-كەم ئۇچرىتىمىز. مۇشۇلاردىن باشقا ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى پىرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭ كۆپ قىسمى گۇمانىيدۇر[3].

ئىمام ئەبۇ ئابدۇللاھ مازەرىي مۇشۇنى بىلدۈرۈپ، ئىمام جۇۋەينىينىڭ «البرهان» ناملىق كىتابىدىكى: «ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى دەلىللەرنىڭ تۈرلىرى– قۇرئان ئايىتى، مۇتەۋاتىر ھەدىسلەرنىڭ مەتنى (تېكىستى) ۋە ئىجمائ» دېگەن سۆزىنى شەرھىلىگەن چاغدا مۇنداق دېگەن: «قانۇنشۇناسلارنىڭ بۇ ھەقتىكى ئىپادىلىرى بۇرۇندىن تارتىپ خىلمۇخىل بولۇپ كەلدى. ئۇلاردىن بىر بۆلۈك ئالىملار «ئايەت ۋە مەتنى» دېگەن بۇ قەيتنى ئىشلەتمەي، پەقەت «ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى دەلىللەرنىڭ تۈرلىرى- قۇرئان، ھەدىس ۋە ئىجمائ» دېگەنلەرمۇ بار. بۇلارغا ناۋادا: ئۇنداقتا، قۇرئان ۋە ھەدىسنىڭ مەتنلىرىدىن ئۇدۇللا چىققان يۈزەكى مەنالار بىلەن خەبەر ۋاھىد ھەدىسلەرمۇ ھۆكۈمنىڭ دەلىللىرى بولۇشقا يارامدۇ؟ دېيىلسە، بۇلار: بىز «كىتاب» دېگەن بۇ سۆزىمىزدىن قۇرئاننىڭ ئايىتىنى ئەمەلىي ئۆز ئىچىگە ئالغان قىسمىنى مەقسەت قىلدۇق، شۇنداقلا بۇ سۆزنىڭ قۇرئاننىڭ ئومۇمىي گەۋدىسى ئىچىدىن مۇئەييەن بىر قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرمىدۇق، دەيدۇ. يەنە شۇنىڭدەك، ئۇلار خەبەر ۋاھىد ھەدىسلەر توغرىسىدىمۇ: بىز بۇنداق رىۋايەتلەرنىڭ ھەدىس ئىكەنلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرمىدۇق، دەيدۇ. بىر بۆلۈك ئالىملار مۇشۇنداق مۇجمەللىكنى يوق قىلىش ئۈچۈن بۇ قەيتنى ئىشلەتمەيدۇ. يەنە بىر بۆلۈك ئالىملار: گۇمانىي رەۋىشتە بولسىمۇ ھۆكۈمنى ئوتتۇرۇپ بەرگەن ھەر قانداق ئايەت ۋە ھەدىسلەر دەلىل بولۇپ، بۇنى بۇنداق قەيت قىلىشقا ھاجەت يوق، دەيدۇ».

مەن ئىمام قەرافىينىڭ «المحصول» ناملىق كىتابقا يازغان شەرھىسىدە ئايەت ۋە

(3) بۇ جايدىكى «گۇمانىي» دېگەن سۆز ھەرگىزمۇ «گۇمانلىق، ئىشەنگىلى بولمايدىغان، شۈبھىلىك» دېگەن مەنىنى ئۇقتۇرمايدۇ. بەلكى، بۇ قائىدە مۇشۇ بىر ھۆكۈمگە ئاساس بولۇش بىلەن بىرگە باشقا ھۆكۈملەرگىمۇ ئاساس بولۇشى ياكى بۇنىڭدىن باشقا بىر ھۆكۈمگە ئاساس بولۇشى مۇمكىن، دېگەننى ئۇقتۇرۇپ بېرىدۇ. شۇڭا بۇنى «گۇمانىي» دەپ ئىپادە قىلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە پەقەت بىر مەنىنى ئەمەس، بەلكى كۆپ مەنىنى بىلدۈرۈش ئېھتىمالى بار بولغان كۆپلىگەن ئايەت ۋە ھەدىسلەر ھەمدە خەبەر ۋاھىد بولغان ھەدىسلەردىمۇ شۇنداق ئىبارە قوللىنىلىدۇ. بۇنىمۇ مۇشۇ بويىچە چۈشىنىش كېرەك. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق «گۇمانىي» دېگەن ئىبارىنى قوللىنىمىز. -ت.

ھەدىسلەرنىڭ مەتنى مەسىلىلىرىدىن ئىككىنچى مەسىلىدە (يەنى ئايەتلەردىن ئۇدۇل چىقىدىغان يۈزەكى مەنىسى ۋە خەبەر ۋاھىد ھەدىسلەر)، بۇيرۇق ۋە چەكلىمىدە ئىمام ئەبارىينىڭ «البرهان»نىڭ شەرھىسىدە مۇنداق دېگەنلىكىنى نەقىل قىلغانلىقىنى كۆردۈم: «ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان پىرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭ ھەممىسى كەسكىن بولۇپ، بۇ نەزەرىيەلەردە گۇمانىيلىق كۆپايە قىلمايدۇ. ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدا ئوتتۇرىغا قويۇلغان پىرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭ ئۇقۇمى گەرچە كەسكىن بولسىمۇ، كىتابلارغا يېزىلمىغان. بۇ گېپىمىزنىڭ مەنىسى شۇكى، ساھابىلەرنىڭ چىقارغان ھۆكۈملىرىنى، ئېلىپ بارغان مۇنازىرىلىرىنى، بەرگەن پەتىۋالىرىنى، ئىسلام قانۇنىغا ئائىت ئايەت ۋە ھەدىسلەرنىڭ ئۇقتۇرۇپ بەرگەن بارلىق مەنىلىرىنى ھەمدە ئايەتلەرنىڭ نازىل قىلىنىش ۋە ھەدىسلەرنىڭ دېيىلىشتىكى مەقسەتلىرىنى ئىنچىكە تەكشۈرۈپ ئانالىز قىلغان ئادەم قانۇنشۇناسلىقتا ئوتتۇرىغا قويۇلغان پىرىنسىپال نەزەرىيەلەر كەسكىن ئىكەن، دېگەن نەتىجىگە ئېرىشەلەيدۇ. بۇنىڭغا سەل قارىغان ئادەم پەقەت گۇمانىيلىقتىن باشقا نەرسىگە ئېرىشەلمەيدۇ».

ئەمەلىيەتتە بۇ جاۋاب خاتادۇر. چۈنكى بىز ئىسلام قانۇنشۇناسلىقى ئىلمىدىكى پىرىنسىپال نەزەرىيەلەرگە ھۆكۈم قىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمىز، بىر قىسىم قانۇنشۇناس ئۆلىمالارنىڭ ئېرىشكەن نەتىجىسىگە ئەمەس.

ئىمام قەرافىينىڭ «المحصول» ناملىق كىتابقا يازغان شەرھىسىدىكى مۇقەددىمىلەرنىڭ ئىككىنچى بۆلۈمىدە مۇنداق دېيىلگەن: «ئەبۇ ھۇسەيىن ئەلبەسرىي «العمدة» ناملىق كىتابىنىڭ شەرھىسىدە: ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدا تەقلىد قىلىش توغرا ئەمەس. ھەر قانداق مۇجتەھىد توغرا ھۆكۈمگە يېتەلىشى ناتايىن. بەلكى توغرىنى تاپقۇچى پەقەت بىر بولىدۇ. ئەمما، ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدا خاتالاشقۇچى مالامەتكە ئۇچرايدۇ، لېكىن فىقھشۇناسنىڭ ئەھۋالى بۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ». ئىمام قەرافي ئۆزىنىڭ بۇ سۆزىنى شەرھلەپ مۇنداق دېگەن: «ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدا ئىجمائ سۈكۈتي[4] ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش بىلدۈرىدىغان ئۇقۇملىرى ئىنتايىن ئاجىز بولغان مەسىلىلەرمۇ بار. بۇنداق مەسىلىدە قارشى پىكىردە بولغۇچى كەسكىن دەلىلگە تۇتۇل، گۇماني دەلىلگىمۇ قارشى پىكىردە بولغۇچى دەپ قارالمايدۇ. شۇنىڭ

(4) ئىجمائ سۈكۈتي – مەلۇم دەۋردىكى مۇجتەھىدلەرنىڭ بىرى بىر قاراشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، بۇ قاراش شۇ دەۋردىكى بارلىق مۇجتەھىد ئالىملار ئىچىدە كەڭ تارقالغاندىن كېيىن، مۇجتەھىد ئالىملارنىڭ ئىچىدىن ھېچكىم بۇ قاراشنى ئېتىراپ قىلغانلىقىنى ياكى ئىنكار قىلغانلىقىنى بىلدۈرمىگەن بولسا، مۇشۇ قاراش «ئىجمائ سۈكۈتي» دەپ قارىلىدۇ. -ت.

ئۇچۇن بۇنداق ئادەمنى گۇناھكار دېگىلى بولمايدۇ. مەسىلەن: بىز ئۇسۇلۇددىن (يەنى دىنىنىڭ ئېتىقادقا ئائىت پرىنسىپال مەسىلىلىرى)دا «جىسىم ئىككى ۋاقىتتا بىر خىل ھالەتتە تۇرىدۇ» دەيدىغانلارنى ۋە بوشلۇقنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى يوققا چىقىرىدىغانلارنى گۇناھكار دېمەيمىز. يەنە مۇشۇنىڭغا ئوخشاش مەقستى دىنىنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرى جۈملىسىدىن بولمىغان بىر بۆلۈك مەسىلەر بار بولۇپ، شەكسىزكى بۇلار ئاشۇ ئىلىمدە پەقەت تولۇقلىمىلاردۇر، خالاس.

ئەبۇ ئىسھاق شاتىبىي «الموافقات» ناملىق كىتابىنىڭ بىرىنچى كىرىش سۆزىدە ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى پرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭ كەسكىن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا ئورۇنۇپ باققان بولسىمۇ، ھېچقانداق ئۇنۇمگە ئېرىشەلمىدى.

مەن ئويلايمەنكى، ئىسلام قانۇنشۇناسلىرىنىڭ شەرئىي دەلىللەرنى «كەسكىنلىك» بىلەن قەيت قىلىشتا خىلمۇخىل كۆز قاراشتا بولۇشىنىڭ سەۋەبى بولسا، ئۇلار ئۆزلىرى يازغان ئەھكاملارنىڭ دەلىللىرى ھەققىدىكى يازمىلار بىلەن ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى پرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىمۇ خۇددى ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرى تەرىپىدىن بىۋاستە مەلۇمات بېرىلگەن دىنىنىڭ ئەقىدە پرىنسىپلىرىغا ئوخشاش كەسكىنلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئۇلار يەتمەكچى بولغان نىشانىنىڭ ئارىسىدىكى تېگىرقاشتۇر. دېمەك، ئۇلار شەرئىي دەلىللەرنى كەسكىنلەشتۈرۈشكە ئاللىبۇرۇن قەدەم قويۇپ بولغان. لېكىن ئۇلار دەلىللەرنى ئەمەلىيەتتە توپلاپ، كىتابلارغا جۈغلىغان چاغدا، بۇ دەلىللەرنىڭ ئىچىدىن قەتئىي بولغانلىرىنىڭ پۈتۈن قانۇنشۇناسلىق ئىلمىگە ئائىت مەسىلىلەرنىڭ كۆپلىكىگە نىسبەتەن نەقەدەر ئاز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىشقان. ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىغا ئائىت پرىنسىپال نەزەرىيەلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە قانۇنشۇناس ئۆلىمالارنىڭ ئوتتۇرىسىدا خىلمۇخىل قاراشلار بار تۇرسا، قانداقمۇ شۇنداق بولمىسۇن؟!... شۇڭا بىز ئىسلام فىقھشۇناسلىقىنىڭ كەسكىن دەلىللىرىنى توپلايمىز دەيدىكەنمىز، قانۇنشۇناس ئۆلىمالارنىڭ ئارىسىدا مەشھۇر بولغان قانۇنشۇناسلىق مەسىلىلىرىنى ئاساسى نىشان قىلىپ، ئۇ مەسىلىلەرنى قايتىدىن تاسقاپ تەتقىق ۋە تەھقىق ئەلگىكىدىن ئۆتكۈزۈپ، مۇلاھىزە ۋە تەنقىد تارازىسىدا تارتىپ، ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنى شالغۇتلاشتۇرۇۋەتكەن يوچۇن قىسىملىرىنى سۈپۈرۈپ تاشلىشىمىز ھەمدە ئۇنىڭغا فىقھى ۋە تەتقىقات كانىنىڭ ئەڭ ئېسىل جەۋھەرلىرىنى قويىشىمىز، ئاندىن كېيىن بۇ ئىلىمگە قايتىدىن تۈس بېرىپ، ئۇنى «علم مقاصد الشريعة» (ئىسلام قانۇنىنىڭ

مەقسەتلىرى ھەققىدىكى ئىلىم) دەپ ئاتىشىمىز، شۇنداقلا ئىسلام قانۇنشۇناسلىقى ئىلمىنى فىقھى ھۆكۈملەرنىڭ دەلىللىرىنى بىرىكتۈرۈش ئۇسۇللىرى ئېلىنىدىغان ھالىتىدە قويۇشىمىز كېرەك. يەنە شۇنىڭدەك، ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىغا ئائىت مەسىلىلەردىن بىزنىڭ ئىسلام قانۇنىنىڭ غايە-مەقسەتلىرىنى توپلاشتىن ئىبارەت نىشانىمىز ئاستىغا يىغىلغان مەسىلىلەرنى توپلاپ، «ئىسلام قانۇنىنىڭ مەقسەتلىرى ھەققىدىكى ئىلىم»دىن ئىبارەت مۇشۇ ئۇلۇغ ئىلىم ئۇچۇن ئۇل سېلىشىمىز كېرەك.

ئاندىن بىز: ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدىكى پىرىنسىپال نەزەرىيەلەر كەسكىن بولۇشى زۆرۈر - يەنى قانۇنشۇناس ئۆلىمالارنىڭ مەجبۇرىيىتى: ياكى كەسكىنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپلا تۇرىدىغان، ياكى كۈچلۈك تەتقىقات بىلەن كەسكىنلەشكەن پىرىنسىپلارنى توپلاشتۇر، دېيىشىمىز كېرەك. بۇ مەسىلە ھېلىھەم تەتقىقات ساھەسى بولۇپ كەلمەكتە. بۇ مەسىلىدە ئايرىم-ئايرىم تەتقىقاتلارنى ئېلىپ بېرىش پائالىيەتلىرى رامىزان ئېيىدىكى ھەدىس خەتمە قىلىشلاردا تەتقىقاتچىلارنىڭ مۇشۇ تېمىغا مۇناسىۋەتلىك لېكسىيەلىرى بىلەن توشۇپ كەتكەن.

دىن پېشۋالىرى تەرىپىدىن دېيىلگەن ھەمدە فىقھشۇناسلىقنىڭ كەسكىن قائىدە-پىرىنسىپلىرىغا ئايلىنىپ كەتكەن نۇرغۇنلىغان چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەر بار بولۇپ، بۇ سۆزلەر تارماق ھۆكۈملەرگە دەلىل كەلتۈرۈش جەريانىدا تېزلا ئېرىشكىلى بولىدىغان ھالەتتە كېلىش ئارقىلىق كىتابلارنىڭ سەترلىرىگە چېچىلىپ، سىڭىپلا كەتكەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھاجەت چۈشكەن چاغدا پايدىلانماقچى بولغان ئادەمنىڭ خاتىرىسىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىلگەن. تۆۋەندىكىلەر شۇ سۆزلەرنىڭ تىپىك مىساللىرىدۇر: «لا ضرر ولا ضرار» (ئۆزىڭىمۇ ۋە باشقىلارغىمۇ زىيان ئۇرۇشقا بولمايدۇ) دېگەن ھەدىس، ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىزنىڭ: «تحدث للناس أقضية بقدر ما أحدثوا من الفجور» (كىشىلەرنىڭ ئۆزلىرى قىلغان ئەسكىلىكلىرىگە تۇشلۇق قىيىن مەسىلىلەر يۈز بېرىدۇ) دېگەن سۆزى، ئىمام مالىكنىڭ «الموطأ» ناملىق كىتابىدىكى: «و دين الله يسر» (ئاللاھنىڭ دىنى ئاساندۇر) دېگەن سۆزى، يەنە ئىمام مالىكنىڭ بىر خۇتبىسىدە پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «لا يخطب أحدكم على خطبة أخيه» (سىلەرنىڭ بىرىڭلار يەنە بىر قېرىندىشى توي قىلىشقا پۈتۈشكەن ئايالغا سۆز ئاچمىسۇن) دېگەن سۆزىنىڭ مەنىسى: «أن يخطب الرجل المرأة فتركن إليه... ولم يعن بذلك إذا خطب الرجل المرأة فلم يوافقها أمره أن لا يخطبها أحد، فهذا باب فساد يدخل على الناس» (يەنى: بىر ئادەم بىر ئايال كىشىگە توي قىلىش

تەكلىپى بەرگەن بولسا، ئۇ ئايالمۇ ئۇ كىشىگە مايىل بولۇپ، ئىككىسى توي قىلىشقا پۈتۈشكەن بولسا، ئاندىن بۇنداق ئايالغا باشقا بىرىنىڭ توي قىلىش ھەققىدە سۆز ئېچىشىغا بولمايدۇ، دېگەنلىك بولىدۇ. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ سۆزى ئارقىلىق: بىر ئادەم بىر ئايال كىشىگە توي قىلىش ھەققىدە سۆز ئاچقان بولسىمۇ، ئۇ ئايال بىلەن توي قىلىشقا پۈتۈشمىگەن بولسا، يەنە بىر كىشى بۇ ئايالغا سۆز ئاچمىسۇن، دېگەننى مەقسەت قىلمىغان. مانا بۇ كىشىلەرنىڭ ئارىسىغا پىتنە-پاسات كىرىدىغان يوچۇقتۇر) دېگەن سۆزى ئەنە شۇ چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنىڭ جۈملىسىدىندۇر.

يۇقىرىدىكى دىن پېشۋالىرىغا يەنە بىر بۆلۈك يېتۈك ئۆلىمالارمۇ قوشۇلغان بولۇپ، مەن ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى مۇشۇنداق بىر ياخشى ئىشنى بارلىققا كەلتۈرۈشكە ئىنتىلگەن دەپ ئويلايمەن. مەسىلەن ئىززۇددىن ئەھمەد ئىبنى ئىدرىيس ئەلقەرافىي ئەلمىسرىي ئەلمالىكىيمۇ «الفروق» ناملىق كىتابىدا بىر قانچە قېتىم ئىسلام قانۇنىنىڭ مەقسەتلىرى ئۈچۈن ئۇل سېلىشقا تىرىشقان.

مۇشۇ پەننى توپلاشقا ئالاھىدە كۈچ چىقارغان يېتۈك ئالىمنىڭ بىرسى ئەبۇ ئىسھاق ئىبراھىم ئىبنى مۇسا ئەششاتىبىي ئەلمالىكىيدۇر. بۇ كىشى ئۆزىنىڭ «عنوان التعريف بأصول التكليف في أصول الفقه» ناملىق كىتابىنىڭ ئىككىنچى قىسمىدا مۇشۇ پەننى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىشكە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن ھەمدە كىتابىنىڭ بۇ قىسمىغا «كتاب المقاصد» دېگەن تېمىنى قوللانغان. لېكىن بۇ تېمىنىڭ مەسىلىلىرىنى بەزىدە بەك ئۇزارتىۋەتكەن، بەزىدە باشقىسىغا ئارىلاشتۇرۇۋەتكەن، مەقسەتلەرنىڭ مۇھىملىرىغا سەل قارىغان. دېمەك، ئۇ بۇ ساھەدە خېلى پايدىلىق مەلۇماتلارنى بەرگەن بولسىمۇ، كۆزلىگەن نىشانغا يېتەلمىگەن. شۇڭا مەن ئۇنىڭ ئىزىدىن ماڭىمەن، بۇ تېمىنىڭ مۇھىم مەسىلىلىرىگە سەل قارىمايمەن. لېكىن، مېنىڭ مەقسىتىم نېمە بولسا، شۇنى نەقىل قىلىش ۋە ئۇزۇننى قىسقارتىش ئەمەس.

مەن بۇ كىتابتا ئۆزۈم «ئىسلام قانۇنى» دېگەن نامنى خاس قىلىپ قوللىنىشنى لايىق دەپ قارىغان مۇئامىلە ۋە ئەدەب-ئەخلاق قانۇنلىرى توغرىسىدىكى ئىسلام قانۇنچىلىقىنىڭ مەقسەتلىرى ھەققىدە مەخسۇس تەتقىقات ئېلىپ بارماقچىمەن. يەنە كېلىپ بۇ مۇئامىلە ۋە ئەدەب-ئەخلاق قانۇنلىرى پايدىلىق ۋە زىيانلىق نەرسىلەرنى تونۇشتۇرۇشلار ھەمدە ئۇلارنىڭ ھەر قايسىسىنى كۈچلەندۈرىدىغان ئامىللاردىن ئىبارەت ئىسلام دىنى ئەزەلدىن كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەن ئەھۋال بولۇپ،

بۇ بولسا دۇنيانىڭ تەرتىپىنى ساقلاش ۋە جەمئىيەتنى ئىسلاھ قىلىش ئۈچۈن يولغا قويۇلغان بارلىق يوليورۇقلار، قانۇنلار ۋە ئىجتىمائىي تۈزۈملەرنىڭ ئارىسىدا ئىسلام قانۇنىنىڭ نەقەدەر بۈيۈكلۈكىنىڭ نامايەندىسىدۇر.

مېنىڭ بۇ كىتابتا قوللانغان مېتودىم: ناۋادا مەن «التشريع» (يەنى قانۇن) دېگەن ئىبارىنى ئىشلەتسەم، بۇنىڭدىن ھەر قانداق يوسۇندا يولغا قويۇلغان قانۇننى ئەمەس، بەلكى ئىسلام ئۈممىتى ئۈچۈن يولغا قويۇلغان قانۇننى كۆزدە تۇتقان بولىمەن. مېنىڭ مەقسىتىم «مۇستەھەب» ۋە «مەكرۇھ»لار ھەققىدە توختىلىش ئەمەس. شۇنىڭدەك، يەنە ئىبادەت ئەھكاملىرىمۇ «ديانەت» دېگەن نام بىلەن ئاتالغىنى تۈزۈك. چۈنكى بۇ ئىبادەتلەرنىڭ كۆڭۈلنى باشقۇرۇشقا ۋە جەمئىيەتنىڭ تۈزۈلۈشىگە سەۋەب بولىدىغان كىشىلىك ئىسلاھاتقا مۇناسىۋەتلىك باشقا سىرلىرى بار. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بۇنى «ئىسلامنىڭ جەمئىيەت تۈزۈلمىسى» دەپ ئاتاپ كەلدۇق ھەمدە مەن بۇنى «أصول نظام المجتمع في الإسلام» (ئىسلامدا جەمئىيەت تۈزۈلمىسىنىڭ پرىنسىپلىرى) دەپ ئاتاپ، ئايرىم بىر كىتاب قىلىپ يېزىپ چىقتىم.

فىقھشۇناس، قانۇنشۇناس ۋە پەيلاسوپ ئالىملارنىڭ سۆزلىرىدىن چىققان مەرىپەت بۇلاقلىرى سىڭىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن، بىز بۇ تېمىدا ئالاھىدە ئەسەر يېزىشتا پىشقەدەم ئىماملىرىمىزنىڭ تەتقىقاتلىرىدىن پايدىلىنىشتا قىسمەن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىمىز. چۈنكى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بەھس-مۇنازىرىلىرى، چىقارغان يەكۈنلىرى ۋە سەۋەب بايان قىلىشلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىبادەت مەسىلىلىرىگە ۋە سودا-سېتىق ساھەسىدىكى بىر قىسىم ھالال-ھارام مەسىلىلىرىگىلا قاراتقان. ئەمما، بۇ ساھەلەر مۇئامىلە ئەھكاملىرىدىكى قانۇنچىلىقنىڭ سىرلىرى ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا يارىمايدۇ. چۈنكى بۇ ساھەلەر قانۇنشۇناسقا نىسبەتەن قانۇني قائىدە-پرىنسىپلارنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىشتە، پەيلاسوپقا نىسبەتەن بەھس-مۇنازىرىلىرنى تەرتىپلىك ئېلىپ بېرىشتا، فىقھشۇناسقا نىسبەتەن ئۆز ئەسرىنىڭ تۇنجى بابلىرىنىڭ مۇقەددىمىلىرىنى تۈزۈشتە ياخشى بولسىلا، بۇ چاغدا ئۇنى زېرىكىش ۋە بوشىشىپ كېتىش چىرمىۋېلىشتىن بۇرۇن باشقىلار تەرىپىدىن ئۇنىڭغا ئاكتىپ يۈزلىنىش مەيدانغا كېلىدۇ. لېكىن بۇ ئەھۋال «فقه المعاملات» (كىشىلىك مۇناسىۋەتلەر قانۇنى) بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارغا ماس كەلمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن ئېلىپ بارغان تەتقىقاتلىرىمدا كىشىلىك مۇناسىۋەت ۋە شۇنىڭغا ئوخشىغان ئەھۋاللار ئىچىدىن دىققىتىمنى تارتقان ۋە مېنى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغان

بىر قانچە مەسىلىلەرنى ۋۇجۇدقا چىقىرىشتا كۆپ جاپا چەكتىم ھەمدە ئېتىقاد ۋە ئىبادەت مەسىلىلىرىگە ئائىت بىر قانچە مەسىلىدىن پايدىلىنىشقا مەجبۇر بولدۇم. چۈنكى ئاشۇ مەسىلىلەردە ئىسلام قانۇنىنى يولغا قويغۇچى زات ئاللاھنىڭ ئاساسىي مەقسىتىگە ياكى مۇجتەھىد ئىماملارنىڭ ئاللاھنىڭ مەقسىتى ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرىگە ئىشارەتلەر بار.

مەن بۇ كىتابنى ئۈچ قىسىمغا بۆلدۈم:

بىرىنچى قىسىم: شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش ۋە فىقھى-شۇناسلارنىڭ شۇ مەقسەتلەرنى تونۇشقا بولغان ئېھتىياجى ھەمدە ئۇ مەقسەتلەرنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشنىڭ ئۇسۇللىرى ۋە كاتېگورىيەلىرى ھەققىدە.

ئىككىنچى قىسىم: ئىسلام قانۇنچىلىقىنىڭ ئومۇمىي مەقسەتلىرى ھەققىدە.

ئۈچىنچى قىسىم: فىقھشۇناسلىقتا «فقه المعاملات» (كىشىلىك مۇناسىۋەتلەر فىقھىسى) دەپ ئىپادىلىنىدىغان مۇئامىلىلەرنىڭ تۈرلىرىگە خاس بولغان مەقسەتلەر ھەققىدە.

بىرىنچى قىسىم

شەرىئەتنىڭ قانۇنچىلىقتىكى مەقسەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش

كىرىش سۆز

ھېچكىم ئىنسانلار ئۈچۈن يولغا قويۇلغان ھەر قانداق بىر ساماۋىي شەرىئەتتە ئۇ شەرىئەتنىڭ ھۆكۈملىرى شۇ شەرىئەتنى يولغا قويغۇچى ھېكمەتلىك زات ئاللاھ تائالا كۆزلىگەن مەقسەتلەرنى ئۆزىنىڭ نىشانى قىلىدىغانلىقىدا شەك قىلمىسۇن!... چۈنكى كەسكىن دەلىللەر بىلەن شۇ ئىسپاتلانغانكى، ئاللاھ تائالا بىھۇدە ھېچقانداق ئىش قىلمايدۇ. ئاللاھ تائالانىڭ مەخلۇقاتلارنى يارىتىشتىكى سەنئىتىمۇ مۇشۇنى ئىسپاتلاپ تۇرماقتا. ئەمەلىيەتتە، ئاللاھ تائالامۇ مۇنۇ سۆزى ئارقىلىق شۇ ھەقتە مەلۇمات بەرگەن: «بىز ئاسمانلارنى، زېمىننى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مەۋجۇداتلارنى بىكارغا ياراتقىنىمىز يوق. ئۇلارنى بىز پەقەت ھەق ياراتتۇق، لېكىن ئىنسانلارنىڭ تولىسى (بۇنى) بىلمەيدۇ»[5].

(5) سۈرە دۇخان 38-، 39-ئايەت.

«(ئى ئىنسانلار!) سىلەر بىزنى ئۆزۈڭلارنى بىكار ياراتتى (يەنى سىلەر بىزنى ھايۋاناتلارنى ياراتقىنىمىزدەك ھېچقاچان ساۋابمۇ بەرمەيدىغان، جازامۇ بەرمەيدىغان قىلىپ ياراتتى). ئۆزۈڭلارنى بىزنىڭ دەرگاھىمىزغا قايتۇرۇلمايمىز، دەپ ئويلامسىلەر؟»[6].

ئىنساننىڭ ئەخلاقى ئىچىدىكى ئەڭ كاتتا ئەخلاق بولسا، ئۇنىڭ ئۆزى ئۈچۈن قانۇن-بەلگىلىمىلەرنى چىقىرىپ بەرگەن ئەڭ بۈيۈك مەدەنىيەتنى قوبۇل قىلغانلىقىدۇر.

ئاللاھ تائالانىڭ پەيغەمبەرلەرنى ئەۋەتىپ، شەرئىي قانۇنلارنى چۈشۈرۈشى پەقەتلا پۈتكۈل ئىنسانىيەتكە تۈزۈم بەرپا قىلىش ئۈچۈندۇر. ئاللاھ تائالا بۇ ھەقتە قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن: «ھەقىقەتەن بىز پەيغەمبەرلىرىمىزنى روشەن دەلىل-پاكىتلار بىلەن ئەۋەتتۇق ھەمدە ئۇلار بىلەن بىرگە ئىنسانلارنىڭ ئادالەتنى بەرپا قىلىشلىرى ئۈچۈن كىتابنى ۋە قانۇننى چۈشۈردۇق»[7]. ئىسلام قانۇنى بولسا ئەڭ بۈيۈك ۋە ئەڭ توغرا قانۇندۇر. ئاللاھ تائالانىڭ: «شەكسىزكى ئاللاھنىڭ نەزىرىدە مەقبۇل بولغان دىن ئىسلام دىنىدۇر (يەنى ئاللاھ ئىنسانلار ئۈچۈن توغرا دەپ يولغا قويغان قانۇن ئىسلام قانۇنىدۇر)»[8] دېگەن بۇ سۆزىمۇ مۇبالىغە قىلىشتا قوللىنىلىدىغان «چەك قويۇش ياسالمىسى» ئارقىلىق شۇ ئۇقۇمنى ئىپادىلەيدۇ. بىز ئاللاھ تائالانىڭ قۇرئان كەرىمدىن ئىلگىرى نازىل قىلىنغان كىتابلارنى «توغرا يولغا يېتەكلىگۈچى» دېگەن سۈپەت بىلەن سۈپەتلەپ، ئۇنى: «ئى كىتاب بېرىلگەنلەر! (يەنى يەھۇدىي ۋە ناسارالار!) دىنىڭلاردا ھەددىڭلاردىن ئاشماڭلار...»[9] دېگەن سۆزىدە دىن دەپ ئاتىغانلىقىنى، يەنە: «ئاللاھ سىلەرگە دىندىن نۇھقا تەۋسىيە قىلغان ئىشنى، ساڭا (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) بىز ۋەھيي قىلغان نەرسىنى، ئىبراھىمغا، مۇساغا ۋە ئىيساغا بىز تەۋسىيە قىلغان نەرسىنى بايان قىلدى. سىلەر دىننى بەرپا قىلىڭلار، دىندا تەپرىقچىلىك قىلماڭلار...» دەپ، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ: «(ئى ئىنسانلار!) سىلەرنىڭ ھەر بىرىڭلارغا بىر خىل قانۇن ۋە ئوچۇق يول بەلگىلەپ بەردۇق. ئەگەر ئاللاھ خالىسا ئىدى، ئەلۋەتتە سىلەرنى بىر ئۈممەت قىلغان بولاتتى (يەنى پۈتۈن ئىنسانلارنى بىر دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان، بىر قانۇنغا

(6) سۈرە مۇئمىنۇن 115 ـ ئايەت.
(7) سۈرە ھەدىد 25 ـ ئايەت.
(8) سۈرە ئال ئىمران 19-ئايەت.
(9) سۈرە نىسا 171-ئايەت.

ئەمەل قىلىدىغان قىلاتتى)»[10] دېگەن سۆزىدە شەرىئەتلەر (يەنى قانۇنلار) دەپ ئاتىغانلىقىنى ھەمدە قۇرئان كەرىمنى نازىل قىلىنغان بارچە كىتابلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى دەپ سۈپەتلىگەنلىكىنى بىلگىنىمىزدە، بىز قۇرئان كەرىمنىڭ ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ يۈكسەك ھىدايەت ئىكەنلىكىگە چىن پۈتىمىز. ئاللاھ تائالا: «شەكسىزكى بىز (مۇساغا) ھىدايەت ۋە نۇرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان تەۋراتنى نازىل قىلدۇق»[11] دېدى. ئاندىن كېيىن: «ئۇلارنىڭ (يەنى بەنى ئىسرائىل پەيغەمبەرلىرىنىڭ) ئارقىسىدىن ئۆزىدىن ئىلگىرى نازىل قىلىنغان تەۋراتنى (يەنى ئۇنىڭ ئاللاھ تەرىپىدىن نازىل قىلىنغانلىقىنى) تەستىقلىغۇچى مەريەم ئوغلى ئىيسانى ئەۋەتتۇق. ئۇنىڭغا ھىدايەت بىلەن نۇرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىنجىلنى ئاتا قىلدۇق. (ئىنجىل) ئۆزىدىن ئىلگىرى نازىل قىلىنغان تەۋراتنى تەستىقلىغۇچىدۇر (يەنى ئۇنىڭغا مۇۋاپىقتۇر). تەقۋادارلارغا ھىدايەت ۋە پەند-نەسىھەتتۇر»[12] دېدى. ئاندىن كېيىن: «(ئى مۇھەممەد!) بىز ساڭا ئۆزىدىن ئىلگىرىكى (ساماۋىي) كىتابلارنى تەستىقلىغۇچى ۋە ئۇلارغا نازارەت قىلغۇچى ھەق كىتابنى (يەنى قۇرئاننى) نازىل قىلدۇق»[13] دېيىش ئارقىلىق قۇرئان كەرىمنى مۇنداق ئىككى سۈپەت بىلەن سۈپەتلىدى: بىرى - ئۆزىدىن ئىلگىرى نازىل قىلىنغان ساماۋىي كىتابلارنى تەستىقلاش. بۇ سۈپەتتىن تەۋرات ۋە ئىنجىلدا كەلگەن شەرئىي قانۇنلار ئىچىدىن قۇرئان كەرىم ئەمەلدىن قالدۇرمىغان قىسمىنىڭ قانۇن قىلىپ بېكىتىلىدىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلغان. يەنە بىر سۈپەت بولسا– ئۆزىدىن ئىلگىرىكى ساماۋىي كىتابلارغا نازارەتچىلىك قىلىش. بۇ سۈپەتتىن تەۋرات بىلەن ئىنجىلنىڭ ئەھكاملىرىدىن ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان قىسمى ۋە قۇرئان كەرىم ئېلىپ كەلگەن، لېكىن تەۋرات بىلەن ئىنجىلدا تىلغا ئېلىنمىغان شەرىئەت (قانۇن) ئاساسلىرى كۆزدە تۇتۇلغان. بۇ سۈپەت بولسا «مهيمن» دېگەن سۈپەت بولۇپ، بۇ– ئىلگىرىكى كىتابلارغا شاھىت بولغۇچى ۋە نازارەت قىلغۇچى، دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. دېمەك، ساماۋىي شەرىئەتلەر (قانۇنلار) نىڭ ھەممىسى – بولۇپمۇ ئىسلام شەرىئىتى – ئىنسانلارنىڭ ھازىرقى ۋە كەلگۈسىدىكى پايدا-مەنپەئىتىنى چىقىش قىلغان ئاساستا مەيدانغا كەلگەندۇر. بىز بۇ كىتابتا «شەرئىي (قانۇنىي) مەجبۇرىيەتلەر» دېگەن سۆزىمىزدىن: ھاراق ئىچىشنىڭ ۋە ئېلىپ-سېتىشنىڭ ھارام

(10) سۈرە مائىدە 48-ئايەت.

(11) سۈرە مائىدە 44-ئايەت.

(12) سۈرە مائىدە 46-ئايەت.

(13) سۈرە مائىدە 48-ئايەت.

قىلىنىشىغا ئوخشاش، قارىماققا مەجبۇرىيەتلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىش سالاھىيىتىگە ئىگە بولغان كىشىلەرگە قىيىنچىلىق تۇغۇلۇش ۋە زىيان كېلىش ھەمدە ئۇلارنىڭ ماددىي مەنپەئەتتى قولدىن كېتىپ قېلىش ئېھتىماللىقى بولغان ئىشلارنى كۆزدە تۇتىمىز. لېكىن يىراقنى كۆرەر ئادەم ئاللاھ تائالا يولغا قويغان مۇشۇ قانۇن-پەرمانلار ھەققىدە ئويلىنىپ باقىدىغان بولسا، بۇ قانۇن-پەرمانلارنىڭ ئاقىۋەتتە ئىنساننىڭ ئۆزى ئۈچۈن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى بىلەلەيدۇ.

قۇرئان كەرىم ۋە سەھىھ ھەدىسلەر ئىچىدىن كۆپلىگەن دەلىللەرنى تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىش بىزگە ئىسلام دىنىنىڭ قانۇنىي ئەھكاملىرىنىڭ جەمئىيەتنىڭ ۋە شەخسلەرنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىگە بېرىپ تاقىلىدىغان ھېكمەتلەر ۋە سەۋەبلەرگە زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ بېغىشلايدۇ. بۇنىڭ تەپسىلاتلىرى بۇندىن كېيىن بايان قىلىنىدۇ.

بىزنىڭ بۇ يەردىكى مەقسىتىمىز: ئىسلام قانۇنىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ھالەتتىكى مەقسەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش بولغاچقا، بۇنىڭ كونكرېت بايانىنى كېيىنكى تېمىلارغا قالدۇرىمىز. ئەبۇ ئىسھاق شاتىبىي «عنوان التعريف» ناملىق كىتابىنىڭ «كتاب المقاصد» قىسمىنىڭ مۇقەددىمىسىدە بىر مۇنچىلىغان دەلىللەرنى بايان قىلغان بولۇپ، بۇ دەلىللەرنىڭ ئىچىدىن قانۇنىي مەقسەتلەرنى ئىسپاتلاشقا يارايدىغىنى ئاللاھ تائالانىڭ تاھارەت ئايىتىنىڭ ئاخىرىسىدىكى: «ئاللاھ سىلەرگە مۇشەققەتنى خالىمايدۇ، لېكىن ئاللاھ سىلەرنى پاكلاشنى خالايدۇ...»[14] دېگەن سۆزى، يەنە: «قىساس ئېلىشتا سىلەر ئۈچۈن ھاياتلىق بار...»[15] دېگەن سۆزىدۇر. بىز بۇنىڭغا يەنە كۆپلىگەن دەلىللەرنى قوشىمىز. مەسىلەن: ئاللاھ تائالانىڭ ھاراق ۋە قىماردىن يىراق تۇرۇش ھەققىدە نازىل قىلغان ئايەتنىڭ ئاخىرىسىدىكى: «شەكسىزكى، شەيتان ھاراق ۋە قىمار ئارقىلىق سىلەرنىڭ ئوتتۇراڭلاردا دۈشمەنلىك ۋە ئۆچ-ئاداۋەت پەيدا قىلماقچى بولىدۇ...»[16] دېگەن سۆزى، يەنە: «... ئەنە شۇنداق قىلىش (يەنى بىر خوتۇن بىلەن كۇپايىلىنىش) زۇلۇم قىلماسلىققا ئەڭ يېقىندۇر»[17] دېگەن سۆزى، يەنە: «... ئاللاھ بۇزۇقچىلىقنى ياخشى كۆرمەيدۇ»[18] دېگەن سۆزلىرى ئىسلام

(14) سۈرە مائىدە 6-ئايەت.

(15) سۈرە بەقەرە 174-ئايەت.

(16) سۈرە مائىدە 91-ئايەت.

(17) سۈرە نىسا 3-ئايەت.

(18) سۈرە بەقەرە 205-ئايەت.

قانۇنىنىڭ مەقسەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشنىڭ تېپىك مىساللىرىدۇر. كېيىنكى «ئىسلام قانۇنىنىڭ مەقسەتلىرىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش ئۇسۇللىرى» دېگەن تېمىدا ۋە «ئىسلام شەرىئىتىنىڭ قانۇن يولغا قويۇشتىكى مەقسەتلىرىنىڭ تەپسىلاتى» دېگەن قىسمىدا بۇ ھەقتە يەنە كۆپلىگەن مىساللار كېلىدۇ.

فىقھشۇناسلارنىڭ شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشقا بولغان ئېھتىياجى

شەكسىزكى، مۇجتەھىدلەرنىڭ ئىسلام شەرىئىتىدىكى فىقھشۇناسلىق تەتقىقاتلىرى بەش نۇقتىغا مەركەزلىشىدۇ:

بىرىنچى نۇقتا: شەرىئەتنىڭ سۆزلىرىنى چۈشىنىش ھەمدە ئاشۇ سۆزلەرنىڭ تىل نۇقتىسىدىن قوللىنىلىشىنى ۋە شەرئىي قانۇنىنىڭ فىقھشۇناسلىقتىكى ھۆكۈملەرنى يەكۈنلەپ چىقىشتا ئەمەل قىلىش تەلەپ قىلىنىدىغان سۆز قائىدىلىرىنى نەقىل قىلىشنى نەزەردە تۇتقان ئاساستا مەزمۇنلىرىنى قېزىپ چىقىش. بۇ نۇقتىنىڭ كۆپ قىسمىنى «علم أصول الفقه» (ئىسلام قانۇنشۇناسلىق ئىلمى) ئۆز ئۈستىگە ئالغاندۇر.

ئىككىنچى نۇقتا: مۇجتەھىدلەر ئۆزلىرىگە ئايان بولغان دەلىللەرگە زىت كېلىدىغان، شۇنداقلا دەلىللەرنىڭ ئۈنۈمىنى يوققا چىقىرىۋېتىدىغان ھەمدە ئۇ دەلىلنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋېتىدىغان ۋە مەزمۇن دائىرىسىنى ئىخچاملاشنى تەلەپ قىلىدىغان ئامىللاردىن ساغلام ئىكەنلىكىگە ئىشەنچكە ئىگە بولۇش مەقسىتىدە، شۇ دەلىللەرنىڭ مەزمۇنىنى سۈزۈپ چىقىشتا ۋايىغا يەتكۈزۈپ پىكىر يۈرگۈزگەن دەلىللەرگە زىت كېلىش ئېھتىمالى بولغان دەلىللەر ھەققىدە تەتقىقات ئېلىپ بېرىش. شۇڭا مۇجتەھىدلەر ئۆزى قوللانماقچى بولغان دەلىلنى ئۇنىڭغا زىت كېلىدىغان تۈرلۈك ئامىللاردىن خالىي ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ قىلالىغان چاغدا قوللىنىدۇ. ناۋادا ئۆزى قوللانماقچى بولغان دەلىلگە زىت كېلىدىغان باشقا بىرەر دەلىلنى ئۇچرىتىپ قالسا، قانداق قىلغاندا بۇ ئىككى دەلىلنىڭ ھەر ئىككىلىسىگە ئەمەل قىلغىلى بولىدىغانلىقى ياكى قانداق قىلغاندا ئۇ ئىككى دەلىلنىڭ بىرىنىڭ يەنە بىرىدىن كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغىلى بولىدىغانلىقى ھەققىدە پىكىر يۈرگۈزىدۇ.

ئۈچىنچى نۇقتا: شەرىئەت قانۇنلىرىنىڭ يولغا قويۇلۇشىدىكى تۈپ سەۋەب (العلة)لەر ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىدا بايان قىلىنغان سەۋەبلەرنىڭ ئورۇنلىرىنى تېپىپ چىقىش ئۇسۇللىرىدىن بىرەر ئۇسۇل بىلەن ئىسپاتلانغاندىن كېيىن، ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ سۆزلىرىدە ھۆكمى تىلغا ئېلىنمىغان مەسىلىلەرنى ھۆكمى

تىلغا ئېلىنغان مەسلىلەرگە قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىش.

تۆتىنچى نۇقتا: مۇجتەھىدلەر كىشىلەر ئارىسىدا مەيدانغا كەلگەن، ئەمما ھۆكۈمى مۇئەييەن بولمىغان ھەمدە قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىش ئۈچۈن ئوخشىشى تېپىلمايدىغان ئىش-ھەرىكەت ۋە ھادىسىلەرگە شەرئىي دەلىللەر ئىچىدىن ئۆزلىرىگە روشەن بولغان يەكۈن بويىچە ھۆكۈم بېرىش.

بەشىنچى نۇقتا: مۇجتەھىدنىڭ نەزىرىدە ئېنىق مەۋجۇت بولغان شەرئىي ئەھكاملارنى، خۇددى بۇ ئەھكاملارنىڭ شەرىئەتتە يولغا قويۇلۇشىدىكى تولۇق سەۋەبلىرىنى ھەمدە ئۇنىڭ ھېكمىتىنى بىلەلمىگەن ئادەم قوبۇل قىلغاندەك قوبۇل قىلىش. بۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ قانۇن يولغا قويۇشتىكى ھېكمىتىنى چۈشىنىشتىن ئاجىز كەلگەنلىكىنى تونۇپ يېتىدۇ ۋە ئىسلام شەرىئىتىنىڭ كەڭرىلىكىگە نىسبەتەن ئۆز ئىلمىنىڭ نەقەدەر ئاجىزلىقىنى ھېس قىلىدۇ. بۇ تۈرنى «تعبدي» (مۇتلەق قۇللۇق قىلىش) دەپ ئاتىلىدۇ.

دېمەك: فىقھشۇناسلار مۇشۇ نۇقتىلارنىڭ ھەممىسىدە شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشقا موھتاج. ئەمما تۆتىنچى نۇقتىغا بولغان ئېھتىياج ئېنىق ھەمدە ئۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋرىدىن كېيىن دۇنياغا كەلگەن ۋە تاكى قىيامەتكە قەدەر دۇنياغا كېلىدىغان ئەۋلادلارغا مۇناسىۋەتلىك ئىسلام قانۇنى ئەھكاملىرىنىڭ ئىزچىل داۋاملىشىشىنىڭ كاپالىتىدۇر. ئىمام مالىك - ئاللاھ ئۇ كىشىگە رەھمەت قىلسۇن - بۇ نۇقتىدا «المصالح المرسلة» (ئومۇمنىڭ مەنپەئەتىنى چىقىش قىلىش) نىڭ شەرئىي دەلىل بولۇشقا يارايدىغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرگەن. بۇ ھەقتە يەنە باشقا مۇجتەھىد ئىماملارمۇ شەرىئەتنىڭ كەسكىن بولغان ئومۇمىي پرىنسىپلىرىغا ئەھمىيەت بېرىش كېرەكلىكىنى ئېيتقان بولۇپ، ئۇلار بۇ پرىنسىپلارغا ئېھتىياج (الحاجية) ۋە قوشۇمچە ئېھتىياج (التحسينية)لارنىمۇ قوشقان ھەمدە ھەممىسىنى مۇناسىپ نام بىلەن ئاتىغان. بۇ ئەھۋال ئىسلام قانۇنشۇناسلىقىنىڭ سەۋەب قانۇنىيەتلىرىدە مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەندۇر. بۇ نۇقتىدا ئەقلىيەتچى نوپۇزلۇق ئىسلام ئۆلىمالىرى ئۆزلىرىنىڭ قاراشلىرىنى ۋە ئىستىھسان (ياخشى دەپ قاراش)نى قوللىنىشقا ئالدىراشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەدىستىن چىقىدىغان دەلىللەردىن ھەمدە ئەقلىيەتچى نوپۇزلۇق ئىسلام ئۆلىمالىرى خەۋەرسىز قالغان، ئەمما تۈرلۈك ئەھۋاللار ۋە ھادىسىلەرنىڭ ئەھكاملىرى شۇ دەلىللەرگە ئەمەل قىلىشتىن ئىبارەت بولغان

بىر قاتار مەلۇماتلاردىن خەۋەردار بولغان ھەدىسشۇناس ئۆلىمالارنىڭ چۈشەنچىلىرى ئۇلارغا قارشى يۆنىلىشتە تۇردى. مەسىلەن: ئىمام مالىك رەھىمەھۇللاھ شۇرەيھ قازىينىڭ «بىر نەرسىنى گۆرۈ ھېسابىدا تۇتۇپ قېلىش توغرا ئەمەس» دېگەن قارىشىغا رەددىيە بەرگەن. يەنە شۇنىڭدەك ھەدىس ۋە كۆز قاراشنىڭ ئوتتۇرىسىنى بىرلەشتۈرگەن ئۆلىمالارنىڭ چۈشەنچىلىرى ئىسلام شەرىئىتىنىڭ مەقسەتلىرىنى تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىش نەتىجىسىدە ئېرىشكەن يەكۈنلەرگە خىلاپ كەلگەن ئەقلىيەتچى ئۆلىمالارنىڭ سۆزلىرى ھەققىدە تۈزۈپ چىققان ئەسەرلەردە ئوتتۇرىغا چىقتى. مەسىلەن: ئىمام مالىك رەھىمەھۇللاھ سەلەف ئۆلىمالىرى ئىچىدىن: «سودا-سېتىقتا ئورۇن ئىختىيارلىقى بولىدۇ»(19) دېگۈچىلەرگە رەددىيە بېرىپ، «الموطأ» ناملىق كىتابىدا: «بىزنىڭ قارىشىمىزدا بۇ قاراش ئۈچۈن مۇئەييەن چەك ھەمدە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىنغان ئەھۋالمۇ يوق» دېگەن. ئىمام مالىك رەھىمەھۇللاھنىڭ شاگىرتلىرى ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى مۇنداق ئىزاھلىغان: ئىمام مالىك رەھىمەھۇللاھنىڭ بۇنداق دېيىشتىكى مەقسىتى- ئورۇننى بېكىتىشنىڭ مۇئەييەن پرىنسىپى يوق ھەمدە بۇ قاراش شەرىئەتنىڭ سودا-سېتىقنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىدىن كۆزلىگەن مەقسىتىگىمۇ زىت كېلىدۇ.

ئىلگىرىكى ئۈچ نۇقتىغا كەلسەك، فىقھشۇناسلارنىڭ بۇ ئۈچى ئىچىدىن بىرىنچى نۇقتىدا شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشقا بولغان ئېھتىياجى- دەلىل قىلماقچى بولغان سۆزنىڭ شەرئىي نۇقتىدىن نەقىل قىلىنغانلىقىغا جەزم قىلىشقا بولغان ئېھتىياجىدۇر.

فىقھشۇناسنىڭ ئىككىنچى نۇقتىدا شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشقا بولغان ئېھتىياجى تېخىمۇ كۈچلۈكتۇر. چۈنكى فىقھشۇناسنىڭ ئۆزى قوللانغان دەلىللەرگە زىت كەلگەن دەلىللەر توغرىسىدا توغرا تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا، ئاندىن كېيىن ئاشۇ زىت كەلگەن دەلىللەرنى مۇۋاپىق شەكىلدە بىر تەرەپ قىلىشقا تۈرتكە بولغۇچى ئامىل - كۆز ئالدىدا تۇرغان دەلىل ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزگەن چاغدا – ئاشۇ دەلىلنىڭ ئاللاھ ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنىڭ شۇ ھۆكۈمنى يولغا قويۇشىدىكى مەقسىتىنىڭ ئۆز پېتى بولۇشىغا مۇناسىپ كەلمەيدىغانلىقىدىن ئىبارەت ئۇنىڭ كۆڭلىگە تەسىر قىلغان نەرسىگە قاراپ بەزىدە كۈچلۈك، بەزىدە ئاجىز بولىدۇ. دېمەك، فىقھشۇناس

(19) سودا-سېتىقتا ئورۇن ئىختىيارلىقى- ئىككى كىشى سودا-سېتىق قىلىشقان بولسا، سودا قىلىشقان شۇ ئورۇندىن ئايرىلىپ كەتمىگىچە سودىدىن يېنىۋېلىش ئىختىيارلىقى بولىدۇ، دېگەن قاراشنى دېمەكچى. -ت.

ئۆزى توختىلىۋاتقان مەسىلىدە ئاشۇ دەلىلنىڭ شەرئىي ھۆكۈمنى ئىسپاتلاشقا يېتەرلىك بولۇشىدىكى گۇماننىڭ مىقدارىغا قاراپ، ئۇنىڭ زىت كەلگەن دەلىلنى تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلىشى شۇنچە كۈچىيىپ بارىدۇ. شۇنداقلا، مۇجتەھىد ئۆزى قوللانماقچى بولغان دەلىلگە زىت كېلىدىغان بىرەر دەلىلنى ئۇچراتمىغان چاغدا، ئاشۇ گۇماننىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىگە قاراپ ئۆزىنىڭ زىت دەلىللەر ھەققىدە ئىزدىنىشىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىغا شۇنچىلىك قانائەت ھاسىل بولىدۇ. سەھىھ بىر رىۋايەتتە كەلگەن مۇنۇ ۋەقەلىك بۇ ئەھۋالنىڭ تىپىك مىساللىرىنىڭ بىرىدۇر: ئەينى چاغدا ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆزىگە: «خەۋىرىڭ بارمۇ؟!... قۇرەيشلەر كەئبىنى بىنا قىلغان چاغدا كەئبىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۇچۇن توپلىغان ئىقتىساد يېتىشمەسلىك تۈپەيلىدىن ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام دەسلەپتە تۇتقان ئۇلدىن كەم قىلىپ قويۇشتى. شۇ ۋەجىدىن ئۇلار بەيتۇللاھقا تەۋە بولغان تامنى بەيتۇللاھنىڭ ئىچىگە كىرگۈزمىگەن ئىدى» دېگەنلىكىنى ئېيتقاندا ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ: ئەگەر ئائىشە بۇ گەپنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئاڭلىغان بولسا، مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ھەجەرۇل ئەسۋەدكە ياندىشقان رۇكنى يەمانەيىن (ئوڭ تەرەپتىكى ئىككى تۈۋرۈك)نى بۇسى قىلىش (قولى بىلەن سىلاش)نى پەقەت بەيتۇللاھنىڭ ئىبراھىم ئەلەيھىسسالام تۇتقان ئۇل بويىچە تاماملانمىغانلىقى ئۇچۇن تەرك ئەتكەن، دەپ قارايمەن، - دېگەن. بىز ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن شۇنى بىلىپ يەتتۇقكى، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىككى تۈۋرۈكنى بۇسى قىلىشنى تەرك ئەتكەنلىكىدىن ئىبارەت بۇ ئىشدىن ئۆزىگە يېتىپ كەلگەن شۇ دەلىلنى ئۆز كۆڭلىدىكى چىگىش تۈگۈننىڭ يېشىمى دەپ قارىغان ھەمدە بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆڭلىگە تەسىر قىلغان نەرسە شۇ بولغانكى، بۇ دەلىلنىڭ ئۇقۇمىنىڭ ئۆزى بۇنىدىن ئىلگىرى بىلمىگەن مۇھىم بىر سەۋەب ئىكەنلىكى، شۇنداقلا ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن بۇ گەپنى ئاڭلىغان چاغدا بۇ ئەھۋالنىڭ مۇشۇ مەسىلىدىكى مۇھىم بولغان بىر سەۋەب ئىكەنلىكىگە كەسكىن ئىشەنگەنلىكى ۋە بۇنىڭ ئۇچۇن كۆڭلى تەسكىن تاپقانلىقىدۇر.

مۇجتەھىدنىڭ بىرەر ھۆكۈمگە دەلىل قىلىپ قوللانماقچى بولغان دەلىلگە قانائەت قىلىشى، ئۇنىڭ ئۆزى قوللانماقچى بولغان دەلىلگە زىت بولغان باشقا بىر دەلىل مەۋجۇت بولغان چاغدا بۇ زىت دەلىلنىڭ شەرىئەتنىڭ مەقسىتىگە مۇناسىپ

كېلىدىغان ياكى كەلمەيدىغانلىقىدىكى گۇمانىنىڭ كۈچىگە قاراپ تېز ياكى ئاستا بولىدۇ. مەسىلەن: بىر قېتىم ئەبۇ مۇسا ئەشئەرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغا كىرىشكە ئۈچ قېتىم ئىجازەت سورىغاندا ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن ئەبۇ مۇسا قايتىپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنى چاقىرىپ كېلىش ئۈچۈن كەينىدىن ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئەبۇ مۇسا رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ يېنىغا كىرگەندە ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنىڭ قايتىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن كايىدۇ. ئەبۇ مۇسا رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: بىرەرسىنىڭ يېنىغا كىرىشكە ئىجازەت سورىغۇچى ئۈچۈن ئۈچىنچى قېتىمدىمۇ ئىجازەت بېرىلمىسە، ئۇ كىشى قايتىپ كەتسۇن، دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئەبۇ مۇسانىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭدىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇشۇنداق دېگەنلىكىگە پاكىت كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلىدۇ ھەمدە ئۇنى شۇنداق قىلىشقا قىستاۋېرىپ، ئاخىرى ئۇنى ئەنسارلارنىڭ سورۇنىدا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئاشۇ گەپنى دېگەنلىكىنى بىلىدىغان بىرەر ئادەمنىڭ گۇۋاھلىق بېرىشىنى سوراشقا مەجبۇر قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئەنسارلارنىڭ مويسىپىتلىرىدىن بىر كىشى ئۇنىڭغا: سەن ئۈچۈن پەقەت بىزنىڭ ئەڭ كىچىكىمىز ئەبۇ سەئىيد ئەلخۇدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇلا گۇۋاھلىق بېرەلەيدۇ، دەيدۇ. نەتىجىدە ئەبۇ سەئىيد ئەلخۇدرىي رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ قېشىغا كېلىپ، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ زادى شۇنداق دېگەنلىكىگە گۇۋاھلىق بەرگەن چاغدا ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بۇنىڭغا قايىل بولىدۇ ھەمدە ئۇنىڭغا ئەبۇ سەئىيدتىن باشقا كۆپلىگەن ئەنسارلارنىڭمۇ بۇ ھەدىسنى بىلىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ بۇنداق قىلىشىدىكى سەۋەب- قۇرئان كەرىمدىكى باشقىلارنىڭ يېنىغا كىرمەكچى بولغان ئادەمنىڭ ئالدى بىلەن ئىجازەت سورىشى ھەققىدىكى دەلىلنىڭ ئىجازەت سوراشنى ئۈچ قېتىم بىلەن قەيت قىلىش ھەمدە ئۈچ قېتىمدىن كېيىنمۇ ئىجازەت بېرىلمىسە قايتىپ كېتىش، دېگەن گەپكە زىت ئىكەنلىكى كىشىنىڭ كۆڭلىدە گۇماننى قوزغايتتى. چۈنكى ئەبۇ مۇسا پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن ئاڭلىغان بۇ ھەدىس ئاللاھ تائالانىڭ: «... سىلەرگە كىرىشكە ئىجازەت بېرىلمىگىچە باشقىلارنىڭ ئۆيلىرىگە كىرمەڭلار...»[20] دېگەن سۆزىدىكى ئابستراكتلىقنى كونكرېتلاشتۇرۇش ئىدى.

---

(20) سۈرە نۇر 28-ئايەت.

بۇنىڭ دەل ئەكسىچە، ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مەجۇسىيلاردىن جىزيە[21] ئېلىش توغرىسىدا ئىككىلىنىپ قالغان چاغدا ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنىڭغا: مەن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ئۇلارغىمۇ ئەھلى كىتابلار (يەنى يەھۇدىيلار ۋە ناسارالار) غا قوللانغان سىياسەتنى قوللىنىڭلار» دېگەنلىكىنى ئاڭلىغان ئىدىم، دېگەن چاغدا، ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئۇنى دەرھاللا قوبۇل قىلىپ، ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف رەزىيەللاھۇ ئەنھۇدىن بۇ گەپنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ دېگەنلىكىگە باشقا گۇۋاھچى كەلتۈرۈشنى تەلەپ قىلمايدۇ. چۈنكى بۇ مەسىلىدە ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ ئابدۇرراھمان ئىبنى ئەۋف رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ سۆزلىگەن بۇ ھەدىسكە زىت كېلىدىغان دەلىلنىڭ بارلىقىغا نىسبەتەن گۇمانى ئىنتايىن ئاجىز بولۇپ، بۇ مەسىلە يۇقىرىدا ئۇنىڭ بىلەن ئەبۇ مۇسا رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن «ئۆيگە ئىگىسىدىن ئىجازەت سوراش مەسىلىسى»گە ئوخشىمايتتى.

فىقھشۇناسلارنىڭ شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى چۈشىنىشكە بولغان ئۈچىنچى نۇقتىدىكى ئېھتىياجىغا كەلسەك، ھۆكۈمنى قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىش مەسىلىسى چوقۇم ھۆكۈمنىڭ «تۈپ سەۋەبى» (العلة) نى ئىسپاتلاپ چىقىشقا تايىناتتى. ھۆكۈمنىڭ تۈپ سەۋەبىنى ئىسپاتلاپ چىقىش بەزى ھاللاردا خۇددى مۇناسىۋەتتىكىگە[22] ئوخشاش شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشقا موھتاج بولىدۇ. يەنى مۇجتەھىد قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىنماقچى بولغان ھۆكۈمنىڭ ئەسلى ھۆكۈمگە ماس كېلىدىغان سۈپىتىنى تېپىپ چىقىش، شۇنداقلا ئىش-ھەرىكەت ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر قىسىم سۈپەت ياكى ئەھۋاللارنىڭ شۇ ئىش-ھەرىكەتنىڭ ھۆكمىنىڭ ئەسلى مەنبەسى بولۇپ قېلىشىدىن ساپلاشتۇرۇش، قىياس (سېلىشتۇرما) قىلىنماقچى بولغان ھۆكۈم بىلەن ئەسلى ھۆكۈمنى بىر-بىرىدىن ئايرىپ تۇرىدىغان پەرقنى يوق قىلىشقا ئوخشاش. قاراپ بېقىڭ! مۇجتەھىد ئالىملار تۈپ سەۋەب (العلة) نىڭ ھۆكۈمنى ئېنىق بېكىتەلەيدىغان بولۇشنى شەرت قىلغان بولۇپ، ئۇلار بۇرۇندىن تارتىپ مەقسەتلەردىن ئىبارەت شەرئىي ھۆكۈمنىڭ يوللىرىنى تەكشۈرۈپ بېقىشنى

(21) جىزيە– مۇسۇلمانلار پەتھى قىلغان زېمىنلاردا مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن جانلىرى ۋە ماللىرى ھەر تەرەپتىن كاپالەتكە ئىگە قىلىنغان دىنسىزلار ئىچىدىن ساغلام بولغان، بالاغەتكە يەتكەن ئەرلەرنىڭ كىشى بېشىغا بەلگىلەنگەن مەلۇم مىقداردىكى سېلىقنى كۆرسىتىدۇ.-ت.

(22) مۇناسىۋەت– كىشىلەرنىڭ ئەمەللىرى ئىچىدىن مەلۇم بىر ئەمەلدە ئاشۇ ئەمەلنىڭ ۋاجىبلىقىنى ياكى ھاراملىقىنى ۋە ياكى شەرىئەت نۇقتىسىدىن ئۇ ئەمەلگە رۇخسەت قىلىنغانلىقىنى تەلەپ قىلىدىغان بىر ئۇقۇمدۇر. بۇ ئۇقۇم ئوپئوچۇق، پىرىنسىپقا چۈشىدىغان، شەرئىي ھۆكۈمنىڭ شۇنىڭغا ئاساسەن يەكۈنلىنىشى شەرىئەتنىڭ شۇ ھۆكۈمدىن كۆزدە تۇتقان مەقسىتىگە مۇناسىپ كېلىدىغانلىقى بىلەن ئەقلىنى كونترول قىلالايدىغان سۈپەتتۇر. شەرىئەتنىڭ ھەر قانداق بىر ھۆكۈمنى يولغا قويۇشتىكى مەقستى بولسا، بىرەر مەنپەئەتنى مەيدانغا كەلتۈرۈش ياكى بىرەر زىياننى يوق قىلىشتۇر.

بىزگە ھاۋالە قىلىپ كەلدى.

بۇنىڭدىن كېيىن فىقھشۇناسلار ھەدىسلەر ئىچىدىن ئەسەرلەرنى قوبۇل قىلىشتا، ساھابىلەرنىڭ ۋە فىقھشۇناسلار ئىچىدىن سەلەپلەرنىڭ سۆزلىرىنى نەزەرگە ئېلىشتا ھەمدە دەلىللەرنى يەكۈنلەپ چىقىشتا شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشقا موھتاجدۇر. ئەينى چاغدا ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ئىددەت تۇتۇۋاتقان ئايالنىڭ چىقىمىنى قىلىپ بېرىش ھەققىدە فاتىمە بىنتى قەيسنىڭ خەۋىرىنى قوبۇل قىلغىلى ئۇنىمىغان. ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھامۇ ئابدۇللاھ ئىبنى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مېيىتنىڭ ئۆز بالا-چاقىلىرىنىڭ يىغلىغانلىقى تۈپەيلىدىن ئازابلىنىدىغانلىقى ھەققىدىكى خەۋىرىنى قوبۇل قىلغىلى ئۇنىمىغان ھەمدە ئاللاھ تائالانىڭ: «ھېچكىم باشقا بىرىنىڭ گۇناھىنى ئۆز ئۈستىگە ئالمايدۇ» دېگەن سۆزىنى ئوقۇغان.

فىقھشۇناسنىڭ بەشىنچى نۇقتىدا شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇپ يېتىشكە بولغان ئېھتىياجىغا كەلسەك، شەكسىزكى ئۇ شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىدىن خۇلاسىلەپ چىقىدىغان يەكۈن ھەمدە ئۆز ئىلمىدە شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى قانچە كۆپ مۇجەسسەملەشكە تىرىشقىنىغا قاراپ، تېگىرقاش مەيدانى بولغان ئاشۇ بەشىنچى نۇقتا ئۇنىڭ ئالدىدا شۇنچە كېمىيىپ بارىدۇ.

شەرئىي مەجبۇرىيەتلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىش سالاھىيتىگە ئىگە بولغان ھەر قانداق بىر ئادەم (المكلف) شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشقا ئېھتىياجلىق ئەمەس. چۈنكى شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇش- ئىلىمنىڭ تۈرلىرى ئىچىدىكى نازۇك بىر تۈردۇر. شۇڭا ئىلىمسىز كىشىلەرنىڭ مەجبۇرىيىتى شەرىئەتنى (يەنى ئىسلام دىنىنىڭ تۈرلۈك قانۇنلىرىنى) مەقسەتنى تونۇماستىن قوبۇل قىلىشتۇر. چۈنكى ئۇ شەرىئەتتىن كۆزدە تۇتۇلغان مەقسەتنى بېكىتىشنى ھەمدە ئۇ مەقسەتكە ئۆز لايىقىدا مۇئامىلە قىلىشنى ئۇقمايدۇ. ئاندىن كېيىن كىشىلەرگە شەرىئەتنىڭ مەقسەتلىرىنى تونۇشتۇرۇشتا، ئۇلارنىڭ ئۆگىتىلگەن مەقسەتلەرنى نالايىق ئورۇنلارغا ئىشلىتىپ قويۇپ، ئەسلى مەقسەتنى دەل ئەكسىچە چۈشىنىۋالماسلىقلىرى ئۈچۈن شەرئىي بىلىملەردىن ئېرىشكەن نېسىۋىلىرىنىڭ ئاز-كۆپلىكىگە قاراپ كېڭەيتىش ئېلىپ بېرىلسا بولىدۇ. ئالىم بولغان كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى مەقسەتلەرنى چۈشىنىشتۇر. يۇقىرىدا دەپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۆلىمالار بۇ ساھەدە ئۆزلىرىنىڭ ئىقتىدارلىرى ۋە چۈشەنچىلىرىگە قاراپ بىر-بىرىدىن پەرقلىق بولىدۇ.■